

SEYYİD AHMET ARVASI'NİN GÖRÜŞLERİNDE İMAN VE İNSAN PSİKOLOJİSİ

Fatma BALCI ARVAS*

E-mail: fatma.arvas@balikesir.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8264-623X>

Citation/©: Balcı Arvas, F. (2024). Seyyid Ahmet Arvasi'nin görüşlerinde iman ve insan psikolojisi. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 17, 293-319.

DOI Number: <https://doi.org/10.53112/tudear.1476434>

Öz

Seyyid Ahmet Arvasi, Cumhuriyet Dönemi'nde yetişen önemli mütefekkirlerden biridir. Eğitim, siyaset, felsefe, psikoloji, sosyoloji ve din alanlarında önemli eserleri olan büyük bir fikir adamıdır. Çalışmanın temel amacı, çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Arvasi'nin psikoloji ve din psikolojisi ile ilgili görüşlerinden yola çıkarak iman psikolojisi ve insan psikolojisine dair düşüncelerini analiz etmektir. Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi metodu kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Seyyid Ahmet Arvasi'nin eserlerinde insan psikolojisi ve iman konusu din psikolojisi bakış açısıyla ele alınıp incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Seyyid Ahmet Arvasi'nin insan psikolojisini ele alırken iman ve değer olguları temelinde konuyu tartıştığı tespit edilmiştir. İnsan psikolojisi ile ilgili analizler yaparken ahlaki temel almıştır. Arvasi, insanın fitri olarak inanma eğiliminde olduğu görüşü ile davranışçılığın görüşlerine karşı antitez üretmiştir. İnsanı materyalist ve pozitivist bir bakış açısıyla değerlendiren Arvasi'nin modern yaklaşımlara karşı insanın mistik, manevi ve dini yönlerine vurgu yaptığı görülmüştür. İnsanın manevi yönünün, materyalizme hizmet eden akılla değil, zekâ ile ilişkili olduğunu söylemesi ile psikolojideki akıl-zekâ kavramlarına yönelik yeni bir bakış açısı sunmuştur. Arvasi insanın gelişmesi ve ilerlemesi, hümanist psikolojinin kendini gerçekleştirme diye adlandırdığı tekâmül

* Dr. Öğr. Üyesi. Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi Anabilim Dalı.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğunu teyit edilmiştir.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. The article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

derecesine ermesi için imanın tek yol olduğunu söyleyerek iman ile ahlaki değerler arasında ilişki kurmuştur. Arvasi'nin imanın öncelikle kalp ve duygu ile ilgili bir durum olduğunu, ruhi ve mistik yaşantıların beslenmesi ile güçleneceğini söylemesi, dindarlığın duygu boyutuna vurgu yaptığını göstermiştir. Çalışmanın, din psikolojisi alanı ile ilgili tartışmalara katkı sunacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din psikolojisi, İnsan psikolojisi, İman psikolojisi, Seyyid Ahmet Arvasi, Maneviyat.

FAITH AND HUMAN PSYCHOLOGY IN THE VIEWS OF SEYYID AHMET ARVASI

Abstract

Seyyid Ahmet Arvasi is one of the important thinkers who grew up in the Republican Period. He is a great intellectual who has important works in the fields of education, politics, philosophy, psychology, sociology and religion. The main purpose of the study is to analyze Arvasi's thoughts on the psychology of faith and human psychology based on his views on psychology and psychology of religion, which is a multifaceted personality. This study was carried out using the document analysis method, which is one of the qualitative research methods. In the study, the subject of human psychology and faith in Seyyid Ahmet Arvasi's works was addressed and examined from the perspective of psychology of religion. According to the results obtained, it was determined that Seyyid Ahmet Arvasi discussed the subject on the basis of faith and value phenomena while addressing human psychology. He based his analyses on morality. Arvasi produced an antithesis against the views of behaviorism with the view that humans are naturally inclined to believe. It has been observed that Arvasi, who evaluates humans from a materialist and positivist perspective, emphasizes the mystical, spiritual and religious aspects of humans against modern approaches. He has presented a new perspective on the concepts of intelligence and reason in psychology by stating that the spiritual aspect of humans is related to intelligence, not to the mind that serves materialism. Arvasi has established a relationship between faith and moral values by stating that faith is the only way for humans to develop and progress, to reach the level of evolution that humanistic psychology calls self-realization. Arvasi's statement that faith is primarily a state related to the heart and emotions, and that it will be strengthened by nourishing spiritual and mystical experiences, has shown that he emphasizes the emotional dimension of religiosity. It is anticipated that the study will contribute to discussions in the field of psychology of religion.

Keywords: Psychology of religion, Human psychology, Psychology of faith, Seyyid Ahmet Arvasi, Spirituality.

Giriş

Seyyid Ahmet Arvasi, ülkemizde son yüzyılda yetişen önemli mütefekkirlerden biridir. Farklı konularda görüşler ortaya koyan ve önemli eserler bırakan Arvasi; yazdığı eserler, yaşadığı dönemde verdiği konferanslar ve gazetelerdeki köşe yazıları ile pek çok kişinin düşünce hayatına katkıda bulunmuştur. Yazdığı eserler günümüzde de değerini korumakta, eserleri önemli bilgi, yorum ve bakış açısı sunmaktadır. Onun eserleri tek bir bilim alanıyla sınırlı olmayıp, dini ilimler ile sosyal ve beşerî bilimlerin etkileşimini ortaya koyan bir yapıya sahiptir. Eserlerindeki tespitler ve önerileri bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir.

Seyyid Ahmet Arvasi'nin görüşleri farklı yönleri ile pek çok makale, tez, kitap ve konferansta ele alınmasına rağmen bu konular genel olarak eğitim, felsefe, sosyoloji ve siyaset alanlarındaki görüşleri ile ilgili olmuştur. Seyyid Ahmet Arvasi'nin görüşlerinden din psikolojisi bağlamında iman ve insan konularını ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışma söz konusu eksikliği gidereceği umulmaktadır.

Çalışmanın temel amacı, çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Arvasi'nin psikoloji ve din psikolojisi ile ilgili fikirlerinden iman psikolojisi ve insan psikolojisine dair düşüncelerini tespit etmektir. Seyyid Ahmet Arvasi, genel olarak eğitimci kimliği ile tanınmış olsa da önemi bir fikir adamıdır. Sosyoloji, psikoloji, felsefe ve dini ilimler konusunda ciddi bir birikime sahiptir. Bu çalışmada onun psikoloji ve din psikoloji bağlamındaki görüşlerinden yola çıkarak iman ve insan psikolojisi ile ilgili görüşleri konu edilecektir.

İman, din psikolojisi alanının önemli konularından biridir. Seyyid Ahmet Arvasi'nin dini ilimler ile ilgili müktesebatının yanı sıra sosyal bilimler ile ilgili bir birikiminin de olması iman konusuna yaklaşımında din psikolojisi açısından önemli tespitlerinin olacağı öngörüsünü oluşturmuştur. Ayrıca psikolojinin temel konusu olan insan ve insanın duyu, düşünce ve davranışları Seyyid Ahmet Arvasi'nin eserlerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Seyyid Ahmet Arvasi insan psikolojisini ele alırken iman ve değer olguları temelinde konuyu tartışır. Arvasi'nin düşüncelerinde insanın iman ile ilişkili olarak ele alınıp değerlendirilmesi nedeniyle bu çalışmanın konusunu Seyyid Ahmet Arvasi'nin iman ve insan psikolojisi ile ilgili görüşleri oluşturmaktadır.

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması ve doküman analizi metodu kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada öncelikle Seyyid Ahmet Arvasi'nin kendi eserlerinden yararlanma yoluna gidilmiştir. Seyyid Ahmet Arvasi'ye ait olan kitaplardaki konular tek tek incelenerek din psikolojisi bağlamında iman ve insan psikolojisi ile ilgili görüşleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda özellikle "Kendini Arayan İnsan", "İnsan ve İnsan Ötesi", "Eğitim Sosyolojisi", "Türk İslâm Ülküsü", "Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz", "İlm-i Hâl", "Hasbihâl/Size Sesleniyorum" eserlerinden faydalanılmıştır. Ayrıca Seyyid Ahmet Arvasi hakkında yazılan eser, makale ve tezler de incelenmiştir. Konular işlenirken iman

psikolojisi ve insan psikolojisi konuları ile ilgili genel psikoloji ve din psikolojisi kaynaklarından da yararlanılmıştır.

1. Seyyid Ahmet Arvasi'nin Hayatı

Seyyid Ahmet Arvasi, aslen Van'ın Bahçesaray ilçesine bağlı Arvas köyündendir. Babasının işi dolayısıyla buldukları Ağrı'nın Doğubeyazıt ilçesinde 15 Şubat 1932 tarihinde doğmuştur. Babası Van Gümrük Müdürlüğü'nden emekli Abdulkakim Arvasi Bey, annesi Cevahir Hanım'dır (Kuvancı, 2009, s. 19). Necip Fazıl Kısakürek'in hocası olarak bilinen ünlü mutasavvıf Abdulkakim Arvasi, Seyyid Ahmet Arvasi'nin babasının ismini koyan kişidir ve ona kendi ismini vermiştir (Onur, 2020, s. 100). Seyyid Ahmet Arvasi'nin isminin başında yer alan "seyyid" ifadesi, onun soy olarak nakübüleşraflar tarafından şecereleri tespit edilmiş "seyyid" bir aileden gelmesinden ötürüdür (Arvas & Er, 2021, s. 40). Arvasi ailesi ehl-i sünnet geleneğine bağlı bir ailedir (Kıran, 2021, s. 119). Bu ailede Nakşi geleneğinin önemli isimlerinden Tâhâ-i Hakkârî, Sıbgâtullah Arvasi, Fehim Arvasi ve Abdulkakim Arvasi gibi önemli şahsiyetler bulunmaktadır (Arvas & Er, 2021; Ekinci, 2018).

Ailenin altı çocuğundan ikincisi olan Seyyid Ahmet Arvasi ilkokulu Van'da başlayıp Ağrı'da, ortaokulu da Erzurum'da bitirmiştir. Daha sonra öğretmen okuluna kaydolmuş ve 1952 yılında Erzurum Öğretmen Okulu'ndan mezun olmuştur. Öğretmen okulunda öğrenci iken evlenmiştir. Buradan mezun olduktan sonra Konya'nın Doğanbeyli Nahiyesi'nde ilkokul öğretmeni olarak göreve başlamıştır. Daha sonra Ağrı'nın Molla Şemdin Köyü'nde görev yapmıştır. Üç yıllık ilkokul öğretmenliğinden sonra Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümü'ne kaydolmuştur. 1958 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümü'nden mezun olan Arvasi, sırasıyla Van Alparslan İlköğretmen Okulu ve Savaştepe İlköğretmen Okulu'nda çalışmıştır. Daha sonra üniversite hocalığına başlayan Arvasi, Balıkesir Necati Bey Eğitim Enstitüsü, Bursa Eğitim Enstitüsü ve İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsünde Pedagoji hocalığı yapmıştır (Kuvancı, 2009, s. 19; Onur, 2011, ss. 10-11).

Bir dönem siyasette de görev alan Arvasi, 1979 yılında akademisyenlikten emekli olarak Milliyetçi Hareket Partisi'nin Genel İdare Kurulu'nda yer almıştır. 12 Eylül 1980 ihtilaline kadar siyasette aktif olarak görevine devam etmiştir. Ömrünü ilim öğrenmek ve talebe yetiştirmekle geçirmiş olan Arvasi, 31 Aralık 1988 tarihinde 56 yaşında iken evinde daktilosu başında geçirdiği bir kalp krizi sonrası vefat etmiştir. Naaşı Edirnekapı mezarlığına defnedilmiştir (Kuvancı, 2009, s. 20).

Arvasi'nin hayatta iken basılan eserleri olduğu gibi yazdığı gazete köşelerindeki yazılarını vefatında sonra bir araya getirilmesinden oluşan eserleri de vardır. Arvasi'nin eserleri şunlardır: Sır/Şiirlerim, İleri Türk Milliyetçiliğinin İlkeleri, Kendini Arayan İnsan, İnsan ve İnsan Ötesi, Eğitim Sosyolojisi, Türk İslâm Ülküsü I-III, Diyalektikimiz ve Estetikimiz, İlm-i Hâl, Doğu Anadolu Gerçeği, Hasbihâl/Size Sesleniyorum I-VI.

2. Seyyid Ahmet Arvasi'nin Görüşlerine Genel Bir Bakış

Seyyid Ahmet Arvasi, son yüzyıl düşünce tarihimizde önemli bir yere sahiptir. Onun görüşleri ve eserleri özellikle eğitim, İslam sosyolojisi ve Türk milliyetçiliği alanlarında dikkat çekicidir. Bununla birlikte “Kendini Arayan İnsan” ile “İnsan ve İnsan Ötesi” isimli eserlerinde ve gazetede yazdığı köşe yazılarında psikoloji ve din psikolojisinin ilgilendiği önemli konuları ele alması bakımından psikoloji alanında önemli tespitlerinin olduğu görülmektedir.

Arvasi, Türk milliyetçiliğine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. İslami değerlere dayalı Türk milliyetçiliği anlayışı ile ilgili daha önce “Türk-İslam Sentezi” kavramı kullanılıyorken Arvasi, “Türk-İslam Ülküsü” kavramını önermiş ve söz konusu siyasi düşünce perspektifinde daha sonra yoğunluklu olarak bu kavram kullanılmıştır. Arvasi'nin Türk-İslam ülküsü düşüncesi hem “İleri Türk Milliyetçiliği” isimli eserinde, hem de 1977 yılında Hergün Gazetesi'nde yayınlanan yazılarının 3 cilt halinde basılmış şekli olarak “Türk-İslam Ülküsü” kitabında detaylı olarak ele alınmaktadır. “Türk-İslam Ülküsü” eserinde söz konusu görüşünü sosyolojik, dini ve felsefi açıklamalar ile birlikte temellendirilir (Arvasi, 1994b, s. 8). Arvasi'nin bu eserinde Türk-İslam ülküsü düşüncesinin yansira bazı kalamî ve felsefî meseleler, sosyolojik ve pedagojik analizler, ekonomi ve İslâm ekonomisi, fikhî ve politik konular ile İslâm'da eğitim sistemi, din eğitimi, din psikolojisi gibi çok farklı alanda tespitler ve analizler bulunmaktadır (Arvasi, 1991b, 1994b, 1994c).

Bir eğitimci olan Arvasi'nin eğitim alanı ile ilgili görüşlerine, alanda bir boşluğu dolduran “Eğitim Sosyolojisi” kitabında ve diğer eserlerinde karşılaşılmaktadır. Arvasi'ye göre eğitim, “Hareketli bir içtimai ortamda insanı çok faktörlü bir etkileşim ortamında tutarak geliştirmek, orijinal şahsiyetine kavuşturarak, kendisine, ailesine, milletine ve insanlık alemine faydalı kılmak demektir.”(Arvasi, 1991a, s. 1997).

Dini ilimler konusunda önemli bir birikime sahip olan Arvasi “İlm-i Hâl” isimli eserinde temel dini bilgileri insan gelişiminde aşamalara göre işlemiş, insanı bebeklik, ilk çocukluk, ergenlik, gençlik ve yaşlılık dönemleri içinde değerlendirmiştir. Ayrıca “İslam'da Aile” başlığı altında ailenin fonksiyonlarını ve dini ve ahlaki kültür aktarımındaki rolünü sosyolojik ve psikolojik açıdan ele almıştır (Arvasi, 1992). Arvasi, sosyal konuları İslam dini temelinde ele alarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda eserin bir İslâm Sosyolojisi denemesi niteliğinde olduğu söylenebilir (A. Budak, 2021, ss. 188-189).

Arvasi'nin İslam estetiği konusundaki görüşleri de önemlidir. “Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz” isimli eserinde Arvasi, öncelikle diyalektik konusunu ele alarak felsefî ve kalamî düşünce bağlamında İslâm'da aklın yeri, ruh ve insanın bunalımı gibi konular tartışılmıştır. Tasavvuf düşüncesi de onun bu eserinde öne çıkmaktadır. Ehl-i sünnet tasavvufunun önemli isimlerinden İmam Gazali ve İmam Rabbani'nin görüşleri bağlamında bir tasavvufi bakış açısı olduğu anlaşılmaktadır. Tasavvufi bir bakış açısıyla sanat ve estetiğin Allah'ı aramak ve O'na ulaşmak için önemli bir aracı olduğunu düşünen Arvasi,

İslam sanat ve estetiğini İslam medeniyetinin önemli bir unsuru olarak kabul eder (Arvasi, 1982).

Arvasi'nin psikoloji ve din psikolojisi konularıyla ilgili görüşleri genel olarak "Kendini Arayan İnsan", "İnsan ve İnsan Ötesi kitapları ile "Türk İslam Ülküsü" adlı eserlerinde yer almaktadır. Arvasi'nin Türk-İslam Ülküsü eserinin üçüncü cildinde "Din Psikolojisi ve İslamiyet" adında bir bölüm bulunmaktadır. Bununla birlikte diğer eserlerinde de psikolojik bir varlık olarak insan ve iman psikolojisi konuları yer yer ele alınıp tartışılmıştır. İnsanın kendi iç dünyasını araştırması ve anlamlandırması, Arvasi'nin düşüncelerinde önemli bir yer tutar. İnsanın hayat amacını bulma, manevi değerleri anlama ve içsel huzura ulaşma arayışı, Arvasi'nin eserlerinde sıkça temas edilen konulardır.

3. Seyyid Ahmet Arvasi'de Psikolojik Boyutu ile İnsan

19. yy.'da felsefeden bağımsızlaşarak ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkan psikoloji, insanın duygu, düşünce ve davranışlarını konu edinen bir bilim dalıdır. Psikolojinin modern bir bilim olarak ortaya çıkmasından önce de psikolojinin ilgilendiği konular düşünce tarihi boyunca gerek felsefede gerek dini ilimler içerisinde ele alınıp tartışılmıştır (Schultz & Schultz, 2007, ss. 25-26).

İnsan, psikolojinin temel konusudur. İnsanın mahiyeti, duygu, düşünce ve davranışlarının kaynağı ile ilgili temelde iki bakış açısının olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki modern psikolojinin evrimci ve pozitivist anlayışına dayanan insan algısından kaynaklı yaklaşımlar, ikincisi insanın bir Yaratıcı tarafından tasarlandığı, birtakım yeteneklerle ve zafiyetlerle yaratıldığı inancına dayanan dini yaklaşımdır. Dinler insanın mahiyeti, duygu, düşünce ve davranışları ile ilgili birtakım teorilere sahiptir. Modern psikoloji, ilk ortaya çıktığı dönemde din konusunu indirgemeci bir yaklaşımla ele alarak aslında bilimsel olmayan bir üslupla dinin ve Tanrı'nın yokluğunu ispata çalışmış, dinin insan psikolojisindeki varlığı ve etkileri konusunu dışta bırakmıştır (Freud, 2012). Psikolojinin bu yaklaşımına yönelik eleştiriler ile 20. yy.'ın ikinci yarısından itibaren din ve maneviyat konularına artan ilgi sonucu dinin insan psikolojisindeki yeri ile ilgili yapılan çalışmalar artış göstermiştir. Günümüzde din psikolojisi alanı, insanın dini ve manevi bir yönü de olduğunu, insanın psikolojik yapısını bütüncül bir yaklaşımla ele alınırken bu yönünün dışta bırakılmaması gerektiğini savunarak din ve maneviyat konuları ile modern psikoloji konularını bir araya getirmiştir.

Seyyid Ahmet Arvasi'nin eserlerinde birçok yerde psikoloji biliminin ilgilendiği konuları ele alınmış olması dikkat çekicidir. Arvasi eserlerinde insanı ve insan değerlerini psikolojik bir yaklaşımla ele almış bu bakış tarzında ve açıklamalarda İslam'ın insan anlayışına göre hareket etmiştir. Ona göre İslamiyet insanı en doğru ve en sağlam tarzda anlayan bir din olmanın ötesinde devamlı olarak araştırılması ve üzerine düşünülmesi gereken bir sırlar hazinesidir (Arvasi, 1994a, s. 5). Arvasi'nin insan tasavvurunda pozitif bir bakış açısı göze çarpmaktadır. İlk dönem psikolojinin olumsuz ve mekanik insan tasavvuruna karşı Arvasi insanın özünde iyiyi, güzeli, doğruyu ve Allah'ı arayan bir varlık olduğunu söyler.

Arvasi insanı tüm halleri ile bir bütün olarak ele alan bir ilim önermekte buna da “İnsan Bilgisi Bilimi” adını vermektedir. Bu bilimin, psikoloji ve sosyolojiden farklı, mantığın ise yeniden insana göre dizayn edildiği, insanın kendisini keşfetmesine yardım edecek bir ilim olması gerektiğini söyler. İnsani değerlerin ve metafizik konuların da ele alındığı, insanı mekanik verilerle değil kendi üst düzey gerçekliği ile açıklayacak bir ilim tasavvur etmektedir (Arvasi, 1980, ss. 49-50). İnsan bilgisi bilimi, insanlığın sahip olduğu ortak kavramlar üzerinde çalışacak, insanın fikir, duygu ve iman hayatına hükmeden tipik ilişkileri bulacaktır (Arvasi, 1980, s. 51). Arvasi, peygamberlerin, büyük sanatkarların patolojik durumlarla özdeşleştirilmesinin nedenini, psikolojinin ve diğer ilimlerin yalnızca “akıl kanunlarına” göre iş yapmasına bağlamaktadır. Oysa ona göre insanın daha derin değerleri ve yeteneklerinin olması onun yalnızca pozitivist anlamda akıl ile açıklanmayacağını göstermektedir (Arvasi, 1980, s. 52). Bu noktada Arvasi'nin insan psikolojisi ile ilgili görüşleri, akış ve zekâ, kişilik tipleri, ahlak ve değer, duygular ve heyecanlar, sanat ve estetik, ölüm psikolojisi, ihtiyaçlar ve insanın bunalımı başlıkları altında incelenecektir.

3.1. Akıl ve Zekâ

Psikolojinin önemli kavramlarından olan akıl ve zekâ, Arvasi'nin eserlerinde çokça değinilen ve görüşlerinin üzerinde temellendiği iki kavramdır. Farklı konulardaki görüşlerinde de akıl, zekâ ve şuur kavramlarıyla sıkça karşılaşmaktadır. Zekâ Türk Dil Kurumu sözlüğünde “insanın düşünme, akıl yürütme, objektif gerçekleri algılama, yargılama ve sonuç çıkarma yeteneklerinin tamamı, anlık, dirayet, zeyreklik, feraset” (TDK, 2023) olarak açıklanmaktadır. Ayrıca zekâ, zihnin, deneyimlerden öğrenme, öğrenilenlerden yararlanabilme, yeni koşullara uyum sağlayabilme ve karşılaşılan problemlerde özgün çözüm yolları bulabilme yeteneği olarak tanımlanabilir (Gürel ve Tat, 2010, s. 336).

Arvasi'ye göre akıl ve zekâ arasında fark vardır. Arvasi, daha yüce algıların akıldan ziyade zekâ ile ilişkili olduğunu savunur. Ona göre akıl objektif duyular üzerine kuruludur. Duyularımız, varlığı eşya olarak telakki etmeye elverişli bir yaratılıştadır. Zekâmız ise belirli bir idrak seviyesi olan varlığı manaya doğru sürükler. Zeka insandaki idrak gücü, akıl ise bu gücün objektifleşmesi ve sosyalleşmesidir (Arvasi, 1980, ss. 35-36). Arvasi'ye göre insan zekası madde fikrinin ihtiva ettiği çelişmeyi sezmekle, insanı madde-ötesi, fizik-ötesi, yahut madde ve fizik üstü değerleri aramaya götürmektedir (Arvasi, 1980, s. 147).

Zekâ ile şuuru ilişkilendiren, şuuru aklın daha da üzerinde bir algılayış olarak gören Arvasi, şuuru dini ve tasavvufi bir açıdan ele alarak değerlendirir. Şuurda kesretten vahdete, esareten hürriyete, sınırlıdan sonsuza, yaratıktan Yaratan'a, izafiden Mutlak'a, giden bir yol olduğunu söyler. Şuurun duyuların verileri ile yetinmeyip duyulardan aldığını kendi bünyesi içinde yoğurarak ve yücelterek yeni değerlere ulaştığını ifade eder (Arvasi, 1994c, s. 308). Tarhan da akli temel akıl ve üst akıl olmak üzere iki kategoriye ayırarak Arvasi'nin

düşüncesine benzer şekilde yüksek işlevselliğe sahip üst akılın hayatın anlam ve amaçları ve mistik yaşantıları içerdiğini söylemektedir (Tarhan, 2019, s. 161).

Arvasi'ye göre pozitif ilimler objektif akılı kurma çabasıdır. Pozitif bilim bakış açısına sahip ilim adamları da eşyanın kanunları ile insanı anlama, kuşatma ve idare etme gayretindedirler. Halbuki insan zihnini sadece eşyaya ve eşyanın kurallarına uymak gibi pasif bir faaliyet içinde sanmak insanı tanımamaktır. İnsanın objektif akılı aşan yönleri inkâr edilemez. Zeka insanın subjektifleşme ve orijinalliğini ortaya koyma gücüdür (Arvasi, 1980, s. 78). Arvasi'nin akıl ve zekâ ile ilgili yaptığı ayrımlar ve insanın subjektif yönlerine yaptığı vurgu, sosyal bilimler ve psikolojide postmodernist hareketler ile ortaya çıkan sosyal yapılandırmacı yaklaşımları, din, maneviyat ve değerler konularına yönelik tartışmaları akla getirmektedir. Kültürün öneminin ortaya çıkmasında postmodernizmin sonucu olarak ortaya çıkan sosyal yapısalcı yaklaşımın etkisi büyük olmuştur. Postmodernizm, modern pozitivist düşüncenin kendisini tek doğru olarak görmesine karşı çıkararak doğruların öznelliği ve kültürel olarak şekillendiği tartışmalarını ortaya koymuştur (Aka, 2020, s. 205). Arvasi de pozitif ilimlerin kendini mutlak doğrunun sahibi olarak görmesine karşı çıkararak bu görüşe yakın bir şekilde modernizm eleştirisi yapmaktadır.

3.2. Kişilik Tipleri

Arvasi'nin insan psikolojisi ile ilgili önemli bir tespiti kişilik konusu ile ilgili olmuştur. Freud'un ego teorisine benzer ancak ondan birçok yönden farklı bir kişilik teorisi ortaya koymuştur. Ona göre üç farklı derecede insan ahlaki söz konusudur. Bunlar hayvan insan, dramatik insan ve ideal insandır. Bu insan tipleri Arvasi düşüncesinde farklı bireyleri kategorize etmek bağlamında olduğu gibi aynı kişinin kendisindeki ego katmanlarına da karşılık gelmektedir. Arvasi, her insanın kendi varlığında bu üç insanı da bulabileceğini söyleyerek yapısal kişilik kuramına gönderme yapmıştır (Arvasi, 1994a, ss. 71-72). Freud'un yapısal kişilik kuramında yer alan id, ego, süperego kavramları (Freud, 2009) ile Gazzali'nin nebati nefis, hayvani nefis ve insani nefis tanımlarından faydalandığı söylenebilir (Akçay, 2005, ss. 109-110). Mutasavvıflar genel olarak nefsi insanın kötülüğe meyilli tarafı olarak Freud düşüncesindeki ide benzer şekilde tanımlasalar da, nefsi çift kutuplu, iyiliğe de kötülüğe de meyilli olma vasfıyla egoya benzer şekilde tanımlayanlar da vardır (el-Muhasibi, 1998, s. 111; Uludağ, 2006, s. 527).

Arvasi hayvan insanın ahlakını tarif ederken, onun ahlakının hedonizme dayandığını, bu insanın hayatın hazzını sevip ıstıraplarından nefret ettiğini söyler. Hayvan insana aslında şuuru aciz ve zavallı gerçeğini gösterir, ama o bunları görmemek için kendisini avutur, uyuşturur. Hayvan insan her zaman dış disipline muhtaçtır. Yalnızlık ona iç muhasebesini hatırlattığı için yalnızlıktan korkar. Oysa o kendi iradesini sürü iradesinde eritmek ister (Arvasi, 1994a, s. 106-108). Hayvan insan insanın haz ve elem prensibine göre hareket eden yönüne vurgu yapması açısından yapısal kişilik kuramındaki "id"e karşılık

gelmektedir. İnsanın “id”i merkeze alarak yaşaması durumunda hayvan insan kategorisi ortaya çıkmaktadır.

Arvası’de ikinci insan tipi olan dramatik insan; reel insandır, insanlığın dramını yaşar. Ona göre insanlığın çoğu, dramatik insan çırpınışları içindedir. Bir taraftan yaşamak için öldürür, istismar eder; diğer taraftan vicdan azabı duyar. Arvasi rahmani ve nefsanî çatışmaların dinde de olduğundan bahsederek dramatik insanın bu çatışmayı yaşadığını söyler. Söz konusu çatışma Freud’un id ve süper-ego arasında da vardır. İd ve süperego arasında egonun sıkışması durumu dramatik insanı temsil edebilir (Freud, 2002, 2009). Ancak Arvasi Freud’un süperegosunun aslında Durkheim’in sosyal baskısı olduğunu, bu sebeple psikolojik bir gerçekliğe karşılık gelmediğini iddia eder. Arvası’ye göre dramatik insandaki çatışma duyuların ve şuurun verileri arasındaki çatışmadır. Bu da bahsettiği gibi nefsanî istek ve telkinler ile ilahî/rahmani istek ve arzulara karşılık gelmektedir (Arvasi, 1994a, ss. 110-111).

Üçüncü insan tipi olan İdeal insan ise büyük ahlak kahramanıdır. Toplumda az sayıda bulunan bu insanlar varlığa iç gözleri ile bakarlar. Onlar duyusal açlığı asgariye indiren ve manevî açlığı bütün dehşeti ile yaşayan mutlu kişilerdir. Arvasi peygamberleri, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer gibi sahibileri bu insan tipi bağlamında örnek verir. İdeal insan için, yalnızlık tefekkür ve iç muhasebesi için bir zamanken topluma katılma ise insan şerefini kurtarma savaşına katılma zamanıdır. O ne yalnızlıktan ne de topluma katılmaktan geri durmaz. İdeal insan, kendi derdi ile dertlenmeyi bırakıp toplum için insanlık için dertlenen insandır (Arvasi, 1994a, ss. 113-116). Arvasi’nin ideal insanının hümanist psikolojideki kendini gerçekleştiren insan ya da kendini aşan insan tanımlarına benzediği söylenebilir (Frankl, 2007, s. 31; Maslow, 2001, s. 104). Ayrıca ideal insanın, Kohlberg’in ahlaki gelişim evreleri açısından evrensel ahlak ilkeleri aşamasındaki insan olduğu söylenebilir (Taylı, 2018, s. 192). Ancak psikolojideki insani ve ahlaki değerlerle ölçülen bu sınıflandırmalarda ahlakın insanın kendi dışında bir amacından bahsedilmez. Oysa Arvasi düşüncesinde ideal insan, dini ve ahlaki bütün değerleri kendisinde birleştirmiş olmakla birlikte kendisini en ideal ve en mükemmel olan Allah ile bütünleştirmiş bir kişidir. Aklın da üstünde bir algılayış olarak ele aldığı şuur, dini ve manevî olanla kemale eren bir düşünme biçimidir. Bu bakımdan Arvasi düşüncesinde insanın imandan yoksun olarak salt değerler ile kemale eremeyeceği sonucuna varılabilir.

3.3. Ahlak ve Değer

Düşüncelerinde ahlak ve değer konusuna önemli bir yer veren Arvası’ye göre değerlerimizi kendi dışımızdaki eşyaya ait hükümlere göre değil insani prensiplere göre açıklamalıyız. Kendi özelliklerimizi ve değerlerimizi, zaaf ve aldanış olarak inkar etmek, kendi realitemizi inkar etmek anlamına gelmektedir (Arvasi, 1980, s. 70). Ahlak konusunu psikolojik açıdan değerlendiren Arvasi, bu konunun şuur problemi ile iç içe olduğunu söyler. Bu sebeple yalnız duylara, reflekslere, mekanik etki-tepkilere dayanan bir hayatta ahlaktan söz

edilemez. Ahlaki davranışı “şuurlu ve zaruri olan bir mükemmelleşme iradesi” olarak tanımlayan Arvasi’ye göre insan, bilgisi ve davranışları ile mükemmelleşme arzusu içindedir. Peygamberler de insandaki bu mükemmelleşme iradesini parlatmak isteği içinde hareket etmişlerdir (Arvasi, 1994a, ss. 103-104).

İlim ve ahlakın psikolojik zemini Arvasi düşüncesinde önemli bir yer tutmaktadır. Ona göre ilim ve ahlakın doğmasında, müesseseseleşmesinde insan şuuru önemlidir. İnsanın çatışan ve çelişkili bir dünyası vardır. Bu sebeple insan birbirine zıt değerler arasında gelir gider. İnsanlar ahlaki değerler ile ilgili ortak bir tanımda birleşmemiş olsa da evrensel ahlak ilkelerinin olması gerektiği noktasında bir ihtiyaç hissetmektedirler. Bu bağlamda ilahi dinlerin Hz. Adem’den bu yana iyi ve kötüyü, güzel ve çirkini, hak ile batılı iman ile küfrü helal ve haramı tarif etmeleri ile evrensel ahlaki kurallar ile ilgili bir temel oluşturduğunu iddia etmektedir (Arvasi, 1989b, ss. 201-203).

Arvasi’ye göre insan tekamül ettikçe onun subjektifleşme gücü artmaktadır (Arvasi, 1980, s. 83). Bu düşünce, ahlak gelişimi ile ilgili Kohlberg’in teorisindeki üst düzey ahlakın gelenek ötesi ahlak olarak adlandırılmasını hatırlatmaktadır. Kohlberg de gelenek üstü ahlakta, objektif kural ve kanunların sorgulanabileceği, evrensel doğrular bağlamında daha subjektif ama daha olgun bir bakış açısının hâkim olacağını söylemektedir (akt. Taylı, 2018, s. 191).

3.4. Duygular ve Heyecanlar

Duygu hem psikoloji hem de din psikolojisi literatüründeki önemli konulardan biridir. Duygular ve heyecanlar insan davranışlarının, hayatta uyum ve uyumsuzluklarının önemli etmenleri arasındadır. Bunların ihtiyaçlar ve güdülerle ilişkisi vardır. Temel ihtiyaçların karşılanıp karşılanmaması, sevgi, nefret, korku, ümit, sevinç, keder, neşe, kuşku, sıkıntı gibi duyguların doğmasına yol açmaktadır. Olumlu veya olumsuz olarak daha baskın olarak duyulan ve organizmada gerginlik yaratan duygulara ise heyecan denilmektedir (Baymur, 2004, ss. 81-82).

Arvasi psikolojik motivelerimizin/güdülerimizin heyecan ve duygu dünyamızdan oluştuğunu, insanda ise dört temel heyecan olduğunu söyler. Bunlar; haz, elem, öfke ve korkudur. Arvasi’ye göre bizim psikolojik hayatımızın temelleri olan bu duyguların fizyolojik ve biyolojik yönleri olsa da ruhi kökleri asla inkâr edilemez. İnsanın fizyolojik ve biyolojik rahatsızlıkları gibi duygu ve heyecanlarla ilgili rahatsızlıkları da vardır. Haz, elem, öfke ve korku “saf birer duygu” olup eğitilebilir durumda iken kıskançlık, nefret, kin gibi duygular ise yok edilmesi gereken karışık heyecanlardır. Yani bu duygular tabii ve normal olmayıp zararlı ve karışık yapıdadır (Arvasi, 1989b, ss. 57-58). Ona göre psikologların karışık heyecan dediği bu duygular öfke ve korku duygularının karışımından ve çatışmasından doğarak insanda patolojik bir haz ve elem duygusuna sebep olur. Genellikle iki kişi veya zümre arasında cereyan eden kıskançlıkta birinin varlığı diğerinin statüsünü sarsmaktadır. Bu duruma düşen kişi tehlikeye düşme korkusu ile tehlikeyi bertaraf etme

öfkelerini aynı anda duymaya başlar. Sonucunda da kıskançlık denilen sinsi ve çirkin bir heyecan ortaya çıkar. Kıskançlık, insanlar arasında gizli ve açık çatışmalara, huzursuzluklara, iftira ve yalanlara sebep olur. Fert ve toplum mutluluğunu tehlikeye düşürür. Kıskançlık duygusundan doğan haset ise rakip görülen kişi ve toplumların zarar görmesinden haz duymak demektir. Bu da Arvasi'ye göre dinimizde kesinlikle yasaklanmış bir duygudur. Düşmanlık duygusu anlamına gelen nefret, rakip karşısında duyulan öfke duygusunun bir korku tepkisi olan kaçma isteği ile birleşmesinden kaynaklanır. Sevginin zıddı olan nefret dinimizde kötü görülmüş yakınlık ve sevgi emredilmiştir. Nefretin derinleşmiş biçimi olan kin ise karışık ve tehlikeli bir heyecandır. Kindar, rakibine karşı şiddetli öfke duysa da ondan çeşitli sebeplerle uzaklaşmamakta olduğu için zorlu bir korku içindedir. Burada Arvasi tüm bu kötü ve karışık heyecanların ilacının samimi sevgi olduğunu vurgular (Arvasi, 1989b, ss. 69-70).

İnsanın, fizyolojik ihtiyaçların tatmini ile yetinmeyen ve sürekli bir mutluluk arayışı içinde çarpınan bir varlık olduğuna değinen Arvasi'ye göre yeme, içme, uyuma ve cinsel ihtiyaçlar tatmin edildikçe bu ihtiyaçların ihtirası daha da büyümektedir. Bu da doyumsuzluğu ve hırsı beraberinde getirmektedir. Psikologların da artık insanın manevi ve ruhi bir açlık çektiğinin farkına vardığına değinen Arvasi, insanın fıtratı gereği iyiyi, güzeli, doğruyu özlediğini ve bu ihtiyaçları karşılanmazsa “bunalım” denilen bir duruma sürükleneceğini ve çeşitli tehlikeli sapıklıklara başvurarak insanlığından uzaklaşacağını söyler (Arvasi, 1989b, ss. 51-52). Günümüzde pozitif psikoloji yaklaşımında haz değil değer ve anlam merkezli yaşamın insana daha kalıcı bir mutluluk duygusu getireceği iddia edilmiştir (Seligman, 2007, s. 150). Hatta haz merkezli yaşamın insanı “haz kısır döngüsü” içine alacağı ve daha fazla haz talep eden bir doyumsuzluğa düşüreceğinden bahsedilmiştir (Seligman, 2007, s. 7). Bu bağlamda Arvasi'nin haz merkezli yaklaşımları eleştirmesi bakımından anlam ve değer merkezli psikolojik görüşlere yakın olduğu söylenebilir.

3.5. Sanat ve Estetik

Estetik ile ilgili müstakil bir eseri bulunan Arvasi sanat ve psikoloji ilişkisine de değinmiş, estetik dehanın psikolojik cephesini ihmal ve inkâr etmenin güzel sanatlarda şahsiyeti reddetmek anlamına geldiğini iddia etmiştir. Ona göre bir sanat eserinde toplumun, tabiatın, zaman ve mekânın payı kadar bizzat sanatkarın şahsiyeti de pay sahibidir. Arvasi psikanalistlerin “deha”yı “cinnat”e yaklaştırarak incelemek istediklerini söyleyerek sanat eserlerini bilinçaltının yansıması olarak değerlendirmelerine karşı çıkmaktadır (Arvasi, 1982, ss. 125, 127). Ona göre estetik haz, zeka ve hayatın eşyanın esaretinden kurtulma ümidini belirten büyük sevinç anı olup estetik zekanın kendini temsil ettiği hayatiyeti ifade etmesidir (Arvasi, 1980, s. 39).

Arvasi sanat duygusu ve dini duygu arasında önemli bir ilişki kurar. Ona göre her ikisi de insan aklını aşan idrak alanıyla ilgilidir. Sanatkâr sonsuzluğa, Yaraticı'ya, birliğe ve Mutlak'a doğru hamle yaptığını hissederse ve bunda başarılı olursa büyük bir saadete erişir. Aksi

halde eserlerinde buruk bir hava ortaya çıkar. Sanatın din ile anlam kazandığını iddia eden Arvasi sanat tarihinin önemli büyük eserlerinin dinlerle ilişkili olarak ortaya çıktığını söylemektedir. Nitekim dini ve manevi yaşamda da sanatkarların yaşadığı idrak durumları ortaya çıktığı için Arvasi mistiklerin sanatkarları çok iyi anladıklarını söylemektedir (Arvasi, 1994a, s. 70).

Arvasi, Batılı din sosyolog ve din psikologlarının insandaki estetik ve mistik temayülleri ya hastalık ya da aldanmışlık olmakla itham ettiklerini, katı bir pozitivizme düşerek insanın ruh dünyasını maddi ve biyolojik hayatın fenomenleri olarak yorumladıklarını iddia etmiştir (Arvasi, 1994c, s. 311). Arvasi dünyayı idare eden, renk ve şekil veren insan gruplarında ilim adamları ve sanatkarlarla birlikte peygamberler ve velileri de ele alır. Peygamber ve velilerin eşyanın verilerini aşan, estetik sezgilerin üstünde tecrübeleri vardır (Arvasi, 1980, s. 79). Ona göre dünyamız peygamberlerden mahrum olsaydı, insan akli somuta tapmaktan kurtulamayacaktı (Arvasi, 1980, s. 81). İlim adamı, sanatkâr ve peygamber, insan hayatındaki üç ana renk gibidir. İnsan ilim adamıyla maddeyi, sanatkarla hayatı, peygamberler de ruhu ve Allah'ı anlamaya çalışır. Burada insanı gelişim psikolojisindeki evrelerden yola çıkarak ele alan Arvasi ilim, sanat ve mistik çabayı da insan gelişimi ile paralel görür. Ona göre küçük yaşlar somut düşünme evresi iken sanat ve mistik çaba soyut düşünmeyi gerektirmektedir. İnsan somutta kalsa insanlığını gerçekleştiremezdi (Arvasi, 1980, s. 82). Burada hümanist psikolojideki mistik düşünce ile ilgili görüşlerle ilişki kurulabilir. Arvasi'nin dini düşünceyi son aşamaya yerleştirmesi ve aslında gerçek anlamda insan olmak ile açıklaması, Maslow'un kendini gerçekleştirme kuramındaki son aşamanın manevi/mistik özellikler barındırması açısından benzerlik göstermektedir. Nitekim Maslow'un "doruk deneyim" adını verdiği mistik deneyim, kendini gerçekleştiren insan kategorisinin çokça yaşadığı, normal insanınsa arada sırada yaşadığı, algının ben-aşkın/ben-siz bir niteliğe büründüğü bir deneyimdir (Maslow, 2001, ss. 78, 84).

3.6. Ölüm Psikolojisi

Ölümlle ilgili tutumlar psikolojinin önemli konuları arasında yer almaktadır. Ölüm, insanlarda diğer canlılardan farklı bir farkındalık meydan getirmektedir. Bu farkındalık ölümün bir kaçınılmaz oluşu ve her an bizi yakalayabileceği gerçeğini kavramaktır (Routledge vd., 2010, 897). İnsanın psikolojik ihtiyaçları arasında ölümü anlamlandırma ve ölümsüzlük arzusu evrensel bir değer taşımaktadır. Sonsuz hayat ya da ölümsüzlük, inansın ya da inanmasın herkesin arzu ettiği bir istektir. Bu sebeple insan ya dini ya da din dışı bir biçimde, mekanik veya teknolojik platformlarda ölümsüzlük hayalleri kurmaktadır (Ferah, 2023). Ölümü kabul etmenin altında yatan temel felsefe, ölümün varoluşumuzun nihai bir sonucu olduğunu kabul ederek ölümle birlikte sonsuz bir hayata ulaşarak varlığımızı devam ettirebilme olanağı sunan inançtır (Hökelekli, 2008, 65-67).

Arvasi'ye göre ölüm insanın en büyük korkusudur. İnsanın tabiatında köklü ve güçlü bir yaşama içgüdüğü ve buna bağlı olarak korunma ve kendini savunma davranışları vardır. İnsan bütün canlıları saran bu muhteşem yaşama arzusunun görür ve ölüm gerçeği karşısında ürperir. Diğer canlılardan farklı olarak insanoğlunun ölümün şuuruna varması onu telaşlı, aceleci ve duygulu yapmıştır. Onun tabiatına, kâinata, canlı ve cansız varlıklara bakışını değiştirmiştir. Bu dünyanın geçiciliği karşısında düşünmeye başlayan insan, ister istemez metafiziğe yönelmiştir. Ölüm düşüncesi ve duygusu bizi metafiziğe yönelttiği için bütün peygamberler ölümü sık sık hatırlamamızı tavsiye etmişlerdir. Arvasi ölüm düşüncesinin yaşama sevincini azaltacağı savına da karşı çıkmaktadır. Aksine ölüm düşüncesinin hayatın anlamını bulmayı sağladığını savunur. Buna da mutasavvıfların ölmeden önce ölümü tecrübe ettikleri fenafillah makamında mutlu ve huzur içinde olmalarını örnek verir (Arvasi, 1994c, ss. 304-305).

İnsanın gelişim aşamaları ile ölüm şuru ve yaşama sevinci arasında ilişki kuran Arvasi'ye göre biyolojik ve organik faaliyetlerin gelişimi tamamlanırken ölüm şuru da yavaş yavaş belirir. Ölüm şuru yaşama sevincini idrake vesile olur. Arvasi'ye göre zekâ ölümün şuuruna varabilme gücüdür. Varlık geliştikçe bu şuur ve endişe de gelişmektedir. Ölüm şuurunu insan ölçüsünde geliştiren varlık medeniyet kurabilir. Bu şuru geliştiremeyen varlıkta ne iman ne ahlak ne de sanat düzeni vardır. Din adamlarının ve ahlak düşünürlerinin ölüm konusuna önem vermelerini de buna bağlayan Arvasi, ölüm şuurunu varmayı kültür ve medeniyetle ilişkilendirir (Arvasi, 1980, ss. 150-151). Bununla birlikte Arvasi'ye göre insan ölmek istemektedir. Aksi halde hayatın anlam ve amacı duygusuna ulaşması mümkün değildir. Bu sebeple ölüm gerçeğini kabul edebilmesi için ölümün yeniden doğuş olduğuna inanması gerekir (Arvasi, 1982, s. 40). İnsanın psikolojik bir ihtiyaç olarak ebediyeti arzu etmesi, Arvasi'ye göre ruhumuzun derinliklerinden gelen bir çılgıktır (Arvasi, 1982, s. 45).

3.7. İhtiyaçlar

İhtiyaçlar, psikolojide genellikle güdü kavramı ile birlikte ele alınmaktadır. Günü, motivasyonel istekleri, arzuları, ihtiyaçları, dürtüleri ve ilgileri kapsayan genel bir kavramdır. Açlık, susuzluk, cinsellik gibi fizyolojik kökenli güdülere dürtü adı verilir. İnsanlara özgü başarıma isteği gibi yüksek dürtülere de ihtiyaç denilmektedir (Cüceloğlu, 2006, ss. 229-230).

Arvasi'ye göre gerçeği duyarda arayan insan, lezzet ve haz aramaktadır. İçindeki şura ait ebedilik, birlik, özgürlük ve sonsuzluk özlemini uyuşturarak ya da duydular dünyasında gerçekleştirmeye çalışarak boşuna çaba harcamaktadır. Çünkü duydular dünyasında ebedilik, hürlik, birlik ve mutluluk gerçekleştirilemez. Cennet duydular üstü aleme ait bir gerçek olarak şuurumuzun Mutlak Varlık'ta ebedileşme, hürleşme, sonsuzlaşma çabasına ve arzusuna bir cevaptır (Arvasi, 1994a, s. 54). Bu bakımdan ahiret ve cennet inancının insandaki sonsuzluk arzusuna cevap verdiği söylenebilir.

Arvasi'ye göre son üç asırdan beri aç bırakılan ve doyurulamayan şey insan ruhudur. Materyalizm insanı sadece organizmadan ibaret sanarak tatmin etmeye çalışmakta fakat başaramamaktadır. Materyalizmin insanın Allah'a olan ihtiyacını görmezden gelerek onu mutlu etmeye çalışması, insanı daha fazla mutsuz kılmaktadır (Arvasi, 1994c, s. 297). Arvasi'ye göre açlık insanda maddesi ile manası ile bütün varlığı kendine katma ihtirası haline dönüşür. Açlık maddeden ziyade hayat ve şuurla sahip varlıkta ortaya çıkan bir problemdir. Bu yönüyle açlık materyal değil spiritüel bir mana taşır. Açlık duyumu ve şuur için vardır (Arvasi, 1980, s. 23). Arvasi'ye göre organizmasını ve davranışlarını kritik eden insan, öğrenmeye muhtaç ve bilgi açlığı içerisindedir. Arvasi bu açlık türüne "psikolojik açlık" demektedir. Bu psikolojik açlık, bizdeki gerçek eksikliği bize idrak ettirmede şuurun açığa çıkmasını sağlamaktadır (Arvasi, 1980, s. 93).

Arvasi'ye göre insan ferdileşme istek ve eğilimindedir. O topluluğun içinde tükenmeye karşı koyarak şahsiyet sahibi bir fert olmaya çalışmaktadır. İnsan görüşlerin aksine sosyalleşmeye en çok mukavemet gösteren varlıktır. Fert sosyal baskıların azalmasına da hürriyet demektedir (Arvasi, 1980, ss. 163-164). Arvasi'ye göre inanılanın aksine ilim daha çok tutucu ve bağlayıcı, sanat hürriyete doğru akışı temin edici, din insan vicdanındaki ve kafasındaki realitesi ile tamamen ferdi mesuliyete bağlı ve hiç kimsenin nüfuz edemeyeceği kadar ferdin iç dünyasına ve idrakine göre biçimlenen hür bir değerler manzumesi olarak gözükmektedir. Yani insanlar ilimde ortak değerlere kanunlara bağlanırken, sanatta farklı üslup, görüş ve duyulara, dinde ise tatmin olmuş hür bir vicdana sahip olmak isterler (Arvasi, 1980, s. 173).

3.8. İnsanın Bunalımı

Arvasi, sonsuzluk ve mutluluğa duyduğu özlemi duyular dünyasında aramasının insanı tatminsizliğe götürdüğünden bahsetmektedir. Freud'un insanın bu realitesini marazilikle açıklamaya çalışmasının ise hayvan idrakini esas almasından kaynaklandığını belirtmektedir (Arvasi, 1994a, s. 56). Duyular dünyasında aradığını bulamayan insanın onu iç dünyasında aramasını Freud'un yüceltme adını verdiği savunma mekanizmasına bağladığına değinen Arvasi, hedonizmin bir telafi mekanizması olduğunu, aslında sonsuzluk ihtiyacını sınırlı olanda aramanın bir geriye kaçış (regression) olduğunu iddia etmektedir. Burada Arvasi aslında insanın Freud'un değindiği içgüdülerine yönelmesinin hayvani yanına kaçması ve yüksek idrakini uyuşturması anlamına geldiği için marazi bir durum olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre insandaki yüceltme ve soyutlama gücünün marazi bir gidiş olarak yorumlanması, ilmin sanatın, ahlakın ve dinin temelindeki realiteyi inkâr etmek, insanı "hasta hayvan" olarak görmek ve onu anlamamak demektir. Ayrıca Arvasi kültür ve medeniyetin temelinde de soyutlama ve yüceltmenin olduğunu vurgulamaktadır (Arvasi, 1994a, ss. 67-68).

Modern döneme sıkça karşılaşılan bunalım durumuna da atıfta bulunan Arvasi aslında insan bunalımının tarihin her döneminde olduğunu iddia eder. Psikanalistlerin bunalımı

genellikle Freudyen bakış açısıyla yorumladıklarını, burada süperegonun idi bastırmasıyla bunalımın ortaya çıktığı kanısının hâkim olduğundan bahseder. Freudyen düşüncede bunalımın anormal bir durum sayılarak içgüdülerimizi bastıran ahlaki, dini ve sosyal değerleri ortadan kaldırmakla rahatlayabileceğimiz düşüncesinin hâkim olduğunu ifade eder. Arvasi bunalımın aslında önemli dehaları, düşünürleri, sanatçıları ortaya çıkaran itici bir güç olduğunu savunur. Ona göre bunalım insanın tabiatıdır ve iç zenginliğinin bir ifadesidir. O, burada önemli olanın bunalımı doğuran gerilimlerden kurtulmak olmadığını, bu bunalımlardan ferdin ve insanlığın yararına olacak sonuçlar elde etmek olduğunu vurgular. Bunalımla dini duygu arasında da bir ilişki kuran Arvasi, bunalımın ruhun organizmanın güçsüzlüğünü görmesini ifade ettiğini, bu sebeple aslında insanı ebediyete yani Allah'a doğru yönlendiren bir itici güç olduğunu söyler (Arvasi, 1994a, ss. 73-78).

4. Seyyid Ahmet Arvasi'de Psikolojik Bir Gerçeklik Olarak İman

İnsanlık tarihinde bireyin kendisinden yoksun kalamadığı bir tecrübe olarak iman, tüm dinlerin ana doktrinini teşkil etmektedir. İman kavramı kelime olarak, karşındakine güven vermek, güven duymak, tasdik etmek, gönülden benimsemek gibi anlamlara gelmektedir (El-İsfahani, 2007, s. 143; İbn Manzur, 1990, ss. 21-23). Terim olarak iman genellikle "Allah Teâlâ'dan getirdiği kesin olarak bilinen hükümler konusunda Hz. Peygamber'i (s.a.v.) tasdik etmek, onun haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul edip bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmak" diye tanımlanır (Kılavuz, 2004, s. 37). Din psikolojisi açısından iman, "ferdin kendisini inanmaya çağırın dinî davete verdiği olumlu bir derunî cevap" şeklinde tanımlanmaktadır (Köse, 2000, s. 214).

İmanın duygu boyutuna vurgu yapan Arvasi'ye göre insan kafası ile düşünür, kalbi ile inanır; düşünmek akıl işi, inanmak ise gönül işidir. İman etmenin "tanımak" ve "sevmek" fiillerini içermesi sebebiyle akıl ile gönlün birleşmesi demek olduğunu söyler, ancak burada gönlün rolünün daha fazla olduğundan bahseder (Arvasi, 1989a, s. 57). İslami gelenekte imanın mahiyeti ile ilgili tartışmalarda da âlimlerin ekseriyetinin ittifak ettiği husus, imanın kalbin tasdiki olduğu yönündedir (Kılavuz, 2004, s. 38). Arvasi, İslam'a göre imanın bilgi edinmek ile başlayıp sevgi ile tamamlandığına vurgu yapar. Sevme ile yakınlık duygusu arasındaki ilişkiyi psikolojik açıdan analiz eden Arvasi, kişinin sevdiği ile yakın olmak istediğini, onun isteklerini yerine getirmede tereddüt göstermeyecek bir bağlılığa sahip olduğunu ifade eder. Arvasi imanı sevgiyle ilişkilendirilmesinin yanı sıra "marazi şüphe" dediği durumu da sevgisizlik ile açıklar. Din ve inanç buhranlarının temelinde sevgisizliğin yattığını söyler (Arvasi, 1989a, ss. 57-58).

İman konusu din psikolojisinin en önemli konularındandır. İmanın nasıl gerçekleştiği, imanın boyutları, dinamikleri din psikoloji alanı içinde ele alınıp incelenmektedir (Hökelekli, 2011, ss. 156-167). İman külli bir hal olarak inanan insanın bütün şahsiyeti üzerinde etkin rol oynar. Bu yapısıyla iman insanın hayata bakışını, davranışlarını, ilgilerini, hislerini, iradesini belirler ve yönlendirir (Alper, 2002, s. 69). İman, kişinin yaşama bakışını

şekillendirir ve ona anlam katar (Bahadır, 2002). Dini inanç ve bağlılık, yaşanan olaylara anlam kazandırırken olumsuz yaşam olaylarına veya hastalıklara karşı da bir destek sunmaktadır (Pargament, 1997, s. 54).

Arvasi psikolojinin önemli isimlerinin din ile ilgili görüşlerine eleştiriler getirmiştir. Freud, Adler ve Jung özelinde yapılan bu eleştiriler din psikolojisi açısından önemli analizler barındırmaktadır. Arvasi'ye göre din psikolojisi ile ilgilenen ilim adamları Batı felsefesi ve Hıristiyan düşüncesinde yetiştikleri veya o kültürde yaşadıkları için Hıristiyanlığın "mukaddes aile" inancına göre düşünmüş ve araştırma yapmışlardır. Bu sebeple dinin kökeninde "ana-baba ve oğul" motifini aramış ve çocuklardaki ve gençlerdeki dini heyecanları ana-baba etrafında dolaşan komplekslere bağlamaya çalışmışlardır (Arvasi, 1994c, ss. 265-266). Arvasi'ye göre psikologlar dini bireyselleştirmekte, onun insan fitratında bulunan köklerini araştırmaktadır. Esasen dinin hem sosyal hem de beşerî yönleri vardır. Ancak Arvasi'ye göre batılı psikologlar bunu Hıristiyan kültürü ile ilişkili ele almışlardır. Arvasi klasik psikanalitik görüşün aksine anne-babanın çocuğun hayatının her alanında etkisi olmakla birlikte dini hayatın kendine has bir gerçekliği olduğunu vurgular. Bu sebeple dinin kendi gerçekliği içinde ele alınması gerektiğini söyleyerek fenomenolojik yaklaşıma yakın bir tavır sergiler. Tabii burada pozitivist bir bakış açısı değil dinin insan olmanın gerçek değerlerinden biri olduğu vurgulanmaktadır (Arvasi, 1994c, ss. 267-268).

Arvasi, Jung'un din ile ilgili görüşlerinden bazılarını değinerek pek çok ruh hastasının sorunların çözümü için dine başvurduğunu, dini görüşü yeniden kazanamayanların iyileşemediğini tespit ettiğini söyler. Ona göre normal davranış dindarlık, normal dışı davranış dinsizliktir. Günümüzde ise hem entelektüel hem de dindar olunamayacağı konusunda bir önyargının olduğuna değinen Arvasi, insanda tabii olarak bulunan din duygusunun anormal davranış biçiminde lekelenmeye çalışıldığını söyler (Arvasi, 1994c, ss. 282-283). Peygamberlerin yaşadıkları durumları psikolojik ve fizyolojik hastalıklarla ilişkilendiren bir takım bilim adamlarının görüşlerine karşı, vahiy tecrübesinin ve ruh hastalıklarının aralarındaki farkları bilimsel ve psikolojik tahlillerle açıklar (Arvasi, 1994c, ss. 289-290).

Kaos korkusunun düzen ve disiplin ihtiyacını ortaya çıkardığına değinen Arvasi bu konuda Jung'un zihin aydınlığının bir kaos korkusundan doğduğu düşüncesini örnek verir. Ona göre akıl idrakimizin kaostan kurtuluşunu müjdelerken insan idrakini bağlayıcı hapsedici bir nitelik de taşır. Aynı zamanda akıl, idrakimizin bir taraftan kaostan diğer taraftan hür ve bir olan Mutlak Varlık'tan etkilenmesi sonucu ortaya çıkan zihni bir sentezdir. Kaos korkusu aklın altında hürriyet ise üstünde bulunur. Arvasi, dini tecrübeyi aklın sınırlarını aşma, akıldan özgürleşme olarak yorumlar. Psikologların dini tecrübeyi patolojik olarak görmesine karşı deliliğin aklın altında, dini tecrübenin yoğun yaşandığı vahiy ve ilham tecrübesinin ise aklın üstünde bir durum olduğunu söyler. Psikanalistlerin bilinçaltı dedikleri durumun zihin aydınlığının altı ile ilgili olduğunu iddia ederek bilinçaltı ile ilgili patolojik durumlar ve dini tecrübe arasını keskin sınırlarla ayırır (Arvasi, 1994a, ss. 29-31).

İnanç konuları ve Tanrı algısının kültürden kültüre ve dinler arasında farklılık gösterdiğine değinen Arvasi'ye göre doğru, iyi, güzel, Tanrı gibi kavramlar ve değerler tüm insanlarda ortaktır. Ancak bütün insanlar aynı iyi, aynı güzel aynı Tanrı fikrine sahip değillerdir. Hatta kişiler kendi hayatında bile her an bu kavramlarla ilgili aynı fikre sahip değillerdir (Arvasi, 1980, s. 62). Bu fikir, imanın dinamik bir yapısının olduğu, kültürlerle göre değiştiği gibi insanın kendi yaşamı boyunca da değişiklik gösterebileceği anlayışı ile paraleldir.

Arvasi, William James'in sağır ve dilsiz bir çocuk üzerinde yaptığı araştırmayı örnek vererek bu araştırmaların insanın muvahhit karakterini ve insan fitratında yatan dini bulmaya yardım edebileceğini söyler (Arvasi, 1994c, ss. 269-270). İnsandaki inanma istidadı üzerinde oldukça önemli bir vurgu yapar. Bu konuyu dini gelişim psikolojisi açısından şu şekilde açıklar: "Gerçekten de bütün çocuklar ve bütün insanlar henüz kendi dışlarına bağlayamadıkları bir sebeple Allah'ı aramaktadırlar. Allah'a ihtiyaç insanın tabiatından ve fitratından geldiği için 'din duygusunun temelini' konmak istenen hiçbir 'dış amil' kâfi nispette insanı tatmin etmemektedir." (Arvasi, 1994c, s. 272).

Arvasi'nin inancın doğuştan insanda olan bir eğilim olduğu görüşü klasik kelimelerde tartışılmıştır. Genel olarak alimler insanda imanla ilgili bir eğilim olduğu konusunda birleşmişlerdir. Günümüzde nöropsikoloji bilimi çalışmaları içerisinde Hamer, insanın genetik yapısında deneyüstüçülük yetisiyle doğrudan bağlantılı olan kalıtsal öğenin olduğunu tespit etmiş ve bu öğeye "Tanrı Geni" ismini vermiştir (Tarhan, 2019, s. 62). Bu bulgu insandaki inanma istidadının doğuştan olduğu tezini doğrular niteliktedir.

İnsanın Allah'ı arayış serüveni ile ilgili Hz. İbrahim kıssası üzerinden değerlendirmeler yapan Arvasi, tüm çocukların fitratı itibari ile tabiatı ve kâinatı seyrederek Allah'ı aradıklarını, ancak sosyal etki neticesinde muvahhit karakterlerinin bozularak yanlış din ve itikatlara meylettiklerini söyler. Burada ihtida olayının psikolojisine de değinerek bunlardan az sayıda insanın zekasını kullanarak ve Allah'ın lütfu ile yeniden tevhide ulaştıklarını söyler (Arvasi, 1994c, s. 271). Arvasi İslam fitratı üzere yaratılan insanın yüce bir varlık olduğunu, ancak fitratına uygun yaşamazsa bu şeref ve üstünlüklerini koruyamayarak kendilerini alçaltacağını söyler (Arvasi, 1994c, s. 294). İman, Arvasi düşüncesinde insanın materyalist ve hedonist bir tavırla hayvandan daha aşağı bir hayat tarzına yuvarlanması önleyen bir kalkandır. İnsanın insanlığını bulmasını sağlayan bir durumdur (Arvasi, 1994c, s. 295).

Arvasi din duygusu ve din psikolojisi üzerine çalışanların, İslam'ın tevhit itikadından haberdar olması, tasavvufun merhalelerini geçerek gerçeği bulan İslam velilerinin hayat hikayelerini, tecrübelerini ve müşahedelerini bilmesi gerektiğini söyler (Arvasi, 1994c, ss. 276-277). İnsanlığın tarih boyunca peygamberler ve veliler sayesinde gerçeği bulmanın yolu olarak vahiy ve ilhamı da kabul etmelerine karşın günümüzde salt beş duyu ve akla güvenmesini eleştiren Arvasi, beş duyu ve aklın insanı eşya dünyasına mahkûm ettiğini savunmaktadır (Arvasi, 1994c, s. 288).

Arvasi din değiştirmenin psikolojisine de değinerek genellikle farklı kültür ve dinde yaşamış ama İslam’la şareflenmiş insanların entelektüel insanlar olduğunu ifade etmektedir. Din karşıtı bu kadar farklı felsefi ve ideolojik söylem karşısında tevhide yönelmek ve İslam’ı seçmek için büyük bir entelektüel çabanın gerekli olduğuna vurgu yapmıştır (Arvasi, 1994c, s. 280).

İman ile akıl ve zeka kavramları arasında ilişki kuran Arvasi’ye göre insan oluşun alt kademelerinde kalitesi düşük çoklukları, üst kademelerinde ise kalitesi yüksek birleri bulur (Arvasi, 1980, s. 156). Bu bağlamda duyular alanı ile ilişkili olan çokluklar akılla, birliğe ulaşmak olarak tanımladığı iman ise, zekâ ile ilişkilendirilmiş olur. Ayrıca akli sosyalleşmenin, zekayı ise bireysel alanda derinleşmenin kaynağı olarak görür. Arvasi’ye göre iman bir dış realite olmaktan çok iç realitedir. İnsan dış ve objektif realitede akli ve estetik veriler bulabilmektedir. Fakat iman ve dine ait manaları sadece eşya ve çokluk dünyasının üzerine şuuru ile kapanan sentezci bir gözlemci olarak kendi iç realitesinde bulabilmektedir. Bu sebeple dini hayat insanın iç realitesinde bulunmaktadır. İmani bilgiler de dış realiteden gelen zorlanmalara karşılık insanın iç dünyasından fışkırmaktadır (Arvasi, 1980, s. 203).

Arvasi insanın duyu organları ile temaşa ettiği dünyanın kendisine yetmediğini İmam Gazzalî’nin şu sözüne gönderme yaparak açıklar: “İnsan dış gözüyle bakar, iç gözüyle görür.” Böylece insan bilgisiyile ilgili, duyu organları ile şuur/zihin olmak üzere iki bilgi kaynağından bahseder. Duyu organlarımızın bile bu dünyanın faniliğini idrak ettiğini söyleyen Arvasi, insanın bu dünyadan çok farklı bir dünyanın özlemini çektiğini söyler (Arvasi, 1994c, s. 306). şuurumuz duyuların telkin ettiği sınırlılığın karşısında sınırsızlığı, sonluluğun karşısında sonsuzluğu, parçalılığın karşısında birliği, esaretin karşısında hürriyeti, determinizmin karşısında yaratıcılığı, kemiyetin karşısında keyfiyeti, güçsüzlüğün karşısında Kâdir-i Mutlak’ı aramaktadır (Arvasi, 1994a, s. 18).

İbadetlerle ilgili de psikolojik tahlilleri olan Arvasi, psikologlara göre insanı harekete geçiren motivasyon araçlarının en güçlüsünün açlık ve susuzluk olduğunu söyler. Ancak oruçla ilgili orucun bir irade eğitimi olmakla birlikte açlık ve susuzlukla terbiye veya ceza anlamına gelmediğini vurgular (Arvasi, 1989b, s. 37). Psikologların, manevi tatmine ulaşmamış, gönlü ve kafası aç kalmış, sevgiye doymamış insanlarda büyük bir “tüketim tutkusu” ortaya çıktığı görüşlerini aktarır. Yeme içme konusunda olduğu gibi başka alanlarda da menfi şartlanmalarımızın olduğunu söyleyen Arvasi, oruç ibadeti ile bu şartlanma ve alışkanlıkların kırıldığı ve insan iradesinin gücünün ortaya çıktığını söyler (Arvasi, 1989b, ss. 41-42).

Arvasi insandaki fitri olan elem, haz, öfke ve korku duygularının sebep olduğu bazı patolojik durumlardan bahsederken bunların çözümünün imani değerlerde olduğunu söyler; Kur’an ayetlerinden ve Hz. Peygamber’in sözlerinden örnekler vererek ruhi rahatsızlıklara karşı dini kaynaklarla nasıl bir tedavi uygulanabileceğini anlatmaya çalışır.

Bunun için özellikle haz ve elem duygusunun terbiye edilmesi, sabır, öfke ve korku duygusu ile başa çıkma bunlar arasındadır (Arvasi, 1989b, ss. 61-68). Arvasi, psikanalistlerin insanların sırlarını, sıkıntılarını, üzüntülerini anlatarak kısmen de olsa rahatlayabilecekleri baca temizliği adını verdikleri tespitinin önemli olduğunu söyler. Bu bağlamda duanın psikoterapik etkilerine değinerek, duanın böyle bir teşhir olmadan kişinin Allah'la konuşma, tüm derdini sıkıntısını O'na anlatma anlamına geldiğini, inanan bir insan için mahremiyetin de korunduğu büyük bir psikolojik rahatlama olanağı sağladığını söyler (Arvasi, 1989b, s. 92). Bir bakıma manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarında kullanılacak yöntem ve teknikler önermiş olur. İnsandaki temel duyguların kontrolü için önerdiği dini değerler ve dini pratiklerin insan psikolojisi için faydalarını vurgulaması, din psikolojisine dair görüşlerinin psikoterapik yöntemleri de içerdiğini göstermektedir.

Sonuç

Seyyid Ahmet Arvasi, düşünce dünyamızın son yüzyıldaki önemli isimlerinden biridir. Eserlerinde dinî ve beşerî bilimlerin birçok alanı ile ilgili görüşler sunmuş olması, çok yönlü bir mütefekkir olduğunu göstermektedir. Genel olarak eğitimci kişiliği ile bilinen ve uzun yıllar eğitimcilik yapmış olan Arvasi görüşlerini psikoloji, sosyoloji gibi sosyal bilimlerin farklı alanlarıyla bir araya getirmiştir. Onun eserlerinde felsefe, sosyoloji, psikoloji, pedagoji ile ilgili Batı dünyasındaki düşünürlerin görüşlerine hakimiyeti, aynı zamanda dini ilimlerle ilgili özellikle fikhî ve kelâmî meselelerdeki birikimi belirgin bir şekilde kendini göstermektedir.

Bu çalışmada Arvasi'nin eserlerinde insan ve iman hakkındaki görüşleri din psikolojisi bakış açısıyla ele alınmıştır. Arvasi'nin psikoloji ile ilgili görüşleri bazen toplu bazen de eserlerinin arasında dağınık olarak yer almaktadır. Genel olarak "Kendini Arayan İnsan", "İnsan ve İnsan Ötesi" ile "Türk-İslam Ülküsü" eserlerinde yoğun bir şekilde din psikolojisi ile ilgili tahlil ve değerlendirmelere yer verildiği görülmüştür.

Arvasi eserlerinde modern Batı düşünce sistemlerine eleştiriler sunmuştur. Batının insan anlayışının materyalist ve pozitivist bir anlayış olduğunu söyleyerek, insanı anlamaktan çok uzak olduğunu belirtmiştir. Arvasi, insanın inanma ihtiyaç ve fitratıyla dünyaya geldiğini savunmaktadır. Böylelikle Arvasi, davranışçılığın görüşlerine karşı antitez üretmiştir. Ona göre insan sonsuzluğun ve mutlak olanın hasreti içinde olan bir varlıktır. Bu sebeple yalnızca hakiki anlamda iman ile mutluluğa erişecektir.

Seyyid Ahmet Arvasi'nin insan psikolojisini ele alırken iman ve değer olguları temelinde konuyu tartıştığı tespit edilmiştir. İnsan psikolojisi ile ilgili analizler yaparken ahlakı temel almıştır. Bu bağlamda hayvan insan, dramatik insan ve ideal insan olmak üzere üç farklı insan ahlakından bahsetmiştir. Bu insan tipleri hem farklı bireyleri kategorize etmek için hem de aynı kişinin kendisindeki ego katmanlarına karşılık olarak ele alınıp değerlendirilmiştir. İnsanı materyalist ve pozitivist bir bakış açısıyla değerlendiren modern

yaklaşımlara karşı insanın mistik, manevi ve dini yönlerine vurgu yapması ve insanın bu yönünün materyalizme hizmet eden akılla değil zekâ ile ilişkili olduğunu söylemesi önemlidir.

Ayrıca Arvasi insanın duyguları ile ilgili önemli tespitlerde bulunmuş, kişinin olumsuz duyguların kontrolü ile ilgili nasıl bir yöntem izlemesi gerektiği ile ilgili ahlaki ve dini uygulamalardan örnekler vermiştir. İnsanın ihtiyaçlarını da fizyolojik ve şuurla ilgili ihtiyaçlar olarak kategoriye ayırmış, inanma ihtiyacının üst düzey ihtiyaçlar arasında yer aldığı ve bunun da şuurla ilgili bir ihtiyaç alanı olduğunu vurgulamıştır. Bu düşünceleri psikolojideki değer merkezli yaklaşımlar içerisinde değerlendirilebilir. O, fizyolojik ihtiyaçlara odaklanan hedonist bir yaşantının kişiye mutluluğu getirmeyeceğini söylemektedir.

Arvasi kalbin bir fiili olarak tanımladığı imanın, insan hayatındaki temel anlamı oluşturduğunu, bununla birlikte toplumun temel değerleri ve ilişkileri üzerinde büyük bir etkisi olduğunu iddia etmiştir. Arvasi insanın modern dünyada yaşadığı buhranın çözümü olarak imanı görmektedir. Gerçek huzur için insanın içindeki mistik ve manevi yönü açığa çıkarması gerektiğini savunmuştur. Bunalım ve sıkıntılardan kurtulmak için eski mutasavvıfların uygulamalarını örnek alınması gerektiğini söyleyerek günümüzde tasavvuf terapisi, nefis terapisi ya da sûfi terapi adıyla anılan manevi danışmanlık uygulamalarına benzer yaklaşımlar önerdiği düşünülebilir.

Arvasi insanın gelişmesi ve ilerlemesi, hümanist psikolojinin kendini gerçekleştirme olarak adlandırdığı tekâmül derecesine ermesi için imanın tek yol olduğunu söylemiş, bu yolun ruhi yaşantıların beslenmesi ile yürünülebileceğini vurgulamıştır. Bu bağlamda tasavvufi yaklaşımlarla ilgili analizleri ve tespitlerinin manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmalarına kaynaklık edebileceği söylenebilir. Ayrıca Arvasi'nin iman ve insan psikolojisi ile ilgili tespitlerinin din psikolojisi literatürüne katkı sağlayacağı düşünülebilir.

Kaynakça

- Aka, M. (2020). Dine ve kültüre duyarlı psikolojik danışmanlık-I: Manevi danışmanlık perspektifinden kuramsal analizler. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 2, 201-233.
- Akçay, M. (2005). Gazzali'de ruh tasavvuru. *Dini Araştırmalar*, 7(21), 87-115.
- Alper, H. (2002). *İmanın psikolojik yapısı*. Rağbet Yayınları.
- Arvas, F. A., & Er, Ş. (2021). *Arvâsî seyyidleri hânedâni ve hazret-i şeyh allâme seyyid Fehîm-i Arvâsî "Kuddise Sirruh"*. Kutupyıldızı Yayınları.
- Arvasi, S. A. (1980). *Kendini arayan insan*. Başak Yayınları.
- Arvasi, S. A. (1982). *Diyalektiğimiz ve estetiğimiz*. Türkmen Yayınevi.

- Arvasi, S. A. (1989a). *Size sesleniyorum 1: Türkiye Gazetesi'ndeki yazıları*. Model Yayınları.
- Arvasi, S. A. (1989b). *Size sesleniyorum 2: Türkiye Gazetesi'ndeki yazıları*. Model Yayınları.
- Arvasi, S. A. (1991a). *Hasbihâl 2*. Burak Yayınları.
- Arvasi, S. A. (1991b). *Türk İslâm ülküsü 2*. Burak Yayınevi.
- Arvasi, S. A. (1992). *İlm-i Hâl*. Burak Yayınevi.
- Arvasi, S. A. (1994a). *İnsan ve insan ötesi*. Burak Yayınevi.
- Arvasi, S. A. (1994b). *Türk İslâm ülküsü 1*. Burak Yayınevi.
- Arvasi, S. A. (1994c). *Türk İslâm ülküsü 3*. Burak Yayınevi.
- Bahadır, A. (2002). *İnsanın anlam arayışı ve din*. İnsan Yayınları.
- Baymur, F. B. (2004). *Genel psikoloji*. İnkılap Kitabevi.
- Budak, A. (2021). Bir İslam sosyolojisi denemesi: Seyyid Ahmed Arvasi'nin İlm-i Hal adlı eseri. *Amasya İlahiyat Dergisi*, 17, 183-220.
- Cüceloğlu, D. (2006). *İnsan ve davranışı*. Remzi Kitabevi.
- el-Muhasibi, H. (1998). *Er-Riaye/Nefs muhasebesinin temelleri* (H. Küçük & Ş. Filiz, Çev.). İnsan Yayınları.
- El-İsfahani, R. (2007). *Müfredat: Kur'an kavramları sözlüğü* (Y. Türker, Çev.). Pınar Yayınları.
- Ferah, N. (2023). Dindışı ölüm ötesi arayışında insan ve arzuları: San Junipero örneği. *Dini Araştırmalar* 26(64), 311-338.
- Frankl, V. E. (2007). *Duyulmayan anlam çığılığı* (S. Budak, Çev.). Öteki yayınları.
- Freud, S. (2002). *Metapsikoloji haz ilkesinin ötesinde ego ve id ve diğer çalışmaları* (E. Kapkın & A. T. Kapkın, Çev.). Payel Yayınları.
- Freud, S. (2009). *Haz ilkesinin ötesinde: Ben ve id* (A. Babaoğlu, Çev.). Metis Yayınları.
- Freud, S. (2012). *Totem ve tabu* (K. Şipal, Çev.). Say Yayınları.
- Gürel, E. & Tat, M. (2010). Çoklu zekâ kuramı: Tekli zekâ anlayışından çoklu zekâ yaklaşımına. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11), 336-356.
- Hökelekli, H. (2011). *Din psikolojisi*. Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hökelekli, H. (2008). *Ölüm, ölüm ötesi psikolojisi ve din*. Dem Yayınları.
- İbn Manzur, E. F. C. M. M. (1990). *Lisânü'l-'arab*. (C. 13). Der Sadır.
- Kılavuz, A. S. (2004). *Anahatlarıyla islam akaidi ve kelama giriş*. Ensar Neşriyat.

- Kıran, İ. (2021). Aristokrat Kürt aileler: Arvasiler. *Kurdiyat*, 3, 119-144.
- Köse, A. (2000). İman. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 22, ss. 214-216). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kuvancı, M. (2009). *Bir gönül dostu Seyyid Ahmet Arvasi*. Bilgeoğuz Yayınları.
- Maslow, A. H. (2001). *İnsan olmanın psikolojisi* (O. Gündüz, Çev.). Kuraldışı Yayınları.
- Onur, H. (2011). *Seyyid Ahmet Arvasi kronolojisi*. Biyografi Net Yayınları.
- Onur, H. (2020). *Asrın yesevisi Seyyid Ahmet Arvasi*. Biyografi Net Yayınları.
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: theory, research, practice* (Revised ed. edition). The Guilford Press.
- Routledge C., Ostafin B., Juhl J., Sedikides C., Cathey C., Liao J. (2010). Adjusting to death: the effects of mortality salience and self-esteem on psychological well-being, growth motivation, and maladaptive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99(6), 897-916.
- Schultz, D. P., & Schultz, S. E. (2007). *Modern psikoloji tarihi* (Y. Aslay, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Seligman, M. E. P. (2007). *Gerçek mutluluk* (S. K. Akbaş, Çev.). HYB Yayınları.
- Tarhan, N. (2019). *İnanç psikolojisi ve bilim: Ruh, beyin ve akıl üçgeninde insanoğlu*. Timaş Yayınları.
- Taylı, A. (2018). Ahlak gelişimi. İçinde Ş. Işık (Ed.), *Eğitim psikolojisi* (ss. 175-212). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2023). <https://sozluk.gov.tr/>. (Erişim tarihi: 31.12.2023).
- Uludağ, S. (2006). Nefis. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 32, ss. 526-529). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Faith and Human Psychology in The Views of Seyyid Ahmet Arvasi

Fatma Balcı Arvas

Extended Abstract

Introduction

Seyyid Ahmet Arvasi is one of the important thinkers who grew up in our country in the last century. Arvasi, who put forward his views on different subjects and left important works, contributed to the intellectual life of many people with the works he wrote, the conferences he gave during his lifetime and his columns in newspapers. The main purpose of the study is to determine Arvasi's thoughts on the psychology of faith and human psychology from his ideas on psychology and the psychology of religion, which is a multifaceted personality. This study was carried out using the literature review and document analysis method, which are qualitative research methods. In the research, Seyyid Ahmet Arvasi's own works were primarily used. The subjects in the books belonging to Seyyid Ahmet Arvasi were examined one by one and his views on faith and human psychology in the context of psychology of religion were determined. In this context, especially the works of "Man in Search of Himself", "Human and Beyond Human", "Sociology of Education", "Turkish Islamic Ideal", "Our Dialectics and Aesthetics", "İlm-i Hâl", "Hasbihâl/! Address You" were used. In addition, works, articles and theses written about Seyyid Ahmet Arvasi were examined. While the subjects were being processed, general psychology and psychology of religion sources related to the subjects of faith psychology and human psychology were also used.

1. The Life of Seyyid Ahmet Arvasi

Seyyid Ahmet Arvasi is from the village of Arvas in the Bahçesaray district of Van. He was born on February 15, 1932, in the Doğubeyazıt district of Ağrı, where his father was working. His father was Abdulhakim Arvasi Bey, who was retired from the Van Customs Directorate, and his mother was Cevahir Hanım. Seyyid Ahmet Arvasi started primary school in Van and finished secondary school in Ağrı, and in Erzurum. After three years of primary school teaching, he enrolled in the Pedagogy Department of the Ankara Gazi Education Institute. He worked at the Van Alparslan Primary Teacher Training School and the Savaştepe Primary Teacher Training School, respectively. Arvasi later began teaching

at a university and worked as a Pedagogy teacher at the Balıkesir Necati Bey Education Institute, Bursa Education Institute, and Istanbul Atatürk Education Institute.

2. A General Look at Seyyid Ahmet Arvasi's Views

Seyyid Ahmet Arvasi has an important place in our intellectual history of the last century. His views and works are particularly remarkable in the fields of education, Islamic sociology, aesthetics and Turkish nationalism. In addition, it is seen that he has important findings in the field of psychology in terms of addressing important issues of interest to psychology and psychology of religion in his works titled "Self-Seeking Man" and "Human and Beyond Man" and in his columns in the newspaper.

3. Humanity in Psychological Dimension in Seyyid Ahmet Arvasi's View

Seyyid Ahmet Arvasi has addressed the issues that psychology is interested in in many places in his works. Arvasi has addressed humans and human values with a psychological approach in his works and has acted in accordance with the Islamic understanding of humans in this perspective and explanations. A positive perspective stands out in Arvasi's conception of humans. Against the negative and mechanical conception of humans in early psychology, Arvasi states that humans are essentially beings who seek goodness, beauty, truth and Allah.

Reason and intelligence, which are important concepts in psychology, are two concepts that are frequently mentioned in Arvasi's works and on which his views are based. According to Arvasi, there is a difference between reason and intelligence. Arvasi argues that higher perceptions are related to intelligence rather than reason. Arvasi, who associates intelligence with consciousness and sees consciousness as a perception that is even higher than reason, evaluates consciousness from a religious and mystical perspective.

An important observation of Arvasi regarding human psychology was related to the subject of personality. According to him, there are three different levels of human morality. These are animal human, dramatic human and ideal human. These human types correspond to the ego layers in the same person in the context of categorizing different individuals in Arvasi's thought. While describing the morality of animal human, Arvasi says that his morality is based on hedonism, that this person loves the pleasure of life and hates its suffering. The second type of human in Arvasi, the dramatic human, is the real human, who lives the drama of humanity. Arvasi mentions that the conflicts of the divine and the ego also exist in religion and says that the dramatic person lives this conflict. The third type of human, the ideal human, is the great moral hero. These people, who are few in society, look at existence with their inner eyes. They are happy people who minimize sensory hunger and experience spiritual hunger with all its terror. Arvasi gives examples of prophets, companions such as Hz. Abu Bakr and Hz. Omar in the context of this human

type. Arvasi, who evaluates the issue of morality from a psychological perspective, says that this issue is intertwined with the problem of consciousness. For this reason, morality cannot be spoken of in a life based solely on senses, reflexes, and mechanical actions and reactions.

Arvasi says that our psychological motivations/drives are formed by our world of excitement and emotions, and that there are four basic emotions in humans. These are pleasure, pain, anger and fear. According to Arvasi, although these emotions, which are the foundations of our psychological life, have physiological and biological aspects, their spiritual roots can never be denied. Arvasi, who touches upon the fact that humans are creatures who are not content with the satisfaction of physiological needs and who constantly struggle in search of happiness, says that as the needs for eating, drinking, sleeping and sexuality are satisfied, the passion for these needs grows even more. This brings about insatiability and ambition.

Arvasi establishes an important relationship between the sense of art and religious emotion. According to him, both are related to the field of perception that transcends the human mind. If the artist feels that he is making a move towards eternity, the Creator, unity and the Absolute and is successful in this, he reaches great happiness.

According to Arvasi, death is the greatest fear of humans. There is a deep-rooted and strong instinct for life in human nature and, accordingly, behaviors of protection and self-defense. Man sees this magnificent desire to live that embraces all living beings and shudders in the face of the reality of death. Man, who begins to think in the face of the transience of this world, inevitably turns to metaphysics. Since the thought and feeling of death directs us to metaphysics, all prophets have advised us to remember death frequently. Arvasi also opposes the claim that the thought of death will reduce the joy of life. On the contrary, he argues that the thought of death enables us to find the meaning of life. According to Arvasi, man who seeks the truth in the senses seeks pleasure and enjoyment. He makes a futile effort by numbing the longing for eternity, unity, freedom and infinity that belongs to the consciousness within him or by trying to realize it in the world of senses. Because eternity, freedom, unity and absoluteness cannot be realized in the world of senses. Heaven, as a reality belonging to the supersensory world, is a response to our consciousness's effort and desire to become eternal, liberated and infinite in the Absolute Being. In this respect, it can be said that belief in the afterlife and heaven responds to man's desire for eternity. Arvasi, who also refers to the state of depression frequently encountered in the modern period, claims that human depression has actually occurred in every period of history. Arvasi argues that depression is actually a driving force that gives rise to important geniuses, thinkers, and artists. Arvasi, who also establishes a relationship between depression and religious feelings, says that depression expresses the soul's perception of the organism's weakness, and therefore is actually a driving force that directs man towards eternity, namely God.

4. Faith as a Psychological Reality in Seyyid Ahmet Arvasi's View

Faith constitutes the main doctrine of all religions. According to Arvasi, who emphasizes the emotional dimension of faith, thinking is a matter of reason, while believing is a matter of the heart. Arvasi emphasizes that according to Islam, faith begins with acquiring knowledge and is completed with love. Arvasi, who analyzes the relationship between love and the feeling of closeness from a psychological perspective, states that a person wants to be close to the one they love and has a commitment that will not hesitate to fulfill their wishes. He says that lovelessness lies at the root of religious and faith crises. According to Arvasi, who touches upon the fact that matters of faith and the perception of God vary from culture to culture and between religions, concepts and values such as right, good, beautiful, and God are common to all people. However, not all people have the same idea of good, the same beauty, and the same idea of God. In fact, people do not have the same idea about these concepts at every moment in their own lives. This idea is parallel to the understanding that faith has a dynamic structure, changes according to cultures, and can change throughout a person's own life.

Regarding the adventure of man's search for God, Hz. Making evaluations based on the story of Abraham, Arvasi says that all children naturally seek God by observing nature and the universe, but as a result of social influence, their monotheistic characters deteriorate and they tend towards wrong religions and beliefs. Here, he touches upon the psychology of the conversion event and says that a small number of them reach monotheism again by using their intelligence and with the grace of Allah. Arvasi says that a human being created according to the nature of Islam is a sublime being, but if he does not live in accordance with his nature, he will not be able to protect this honor and superiority and will degrade himself. In Arvasi's thought, faith is a shield that prevents a person from falling into a life style inferior to animals with a materialistic and hedonistic attitude. It is a situation that enables a person to find his humanity. Arvasi, who also has psychological analyses regarding worship, says that according to psychologists, the most powerful motivational tools that motivate a person are hunger and thirst. However, he emphasizes that fasting is a training of willpower, but does not mean discipline or punishment with hunger and thirst. He conveys the views of psychologists that a great "passion for consumption" emerges in people who have not reached spiritual satisfaction, whose hearts and minds are hungry, and who have not been satiated with love. Arvasi, who says that we have negative conditionings in other areas as well as in eating and drinking, says that these conditionings and habits are broken with the worship of fasting and the power of human will emerge. Arvasi, while talking about some pathological conditions caused by the natural feelings of pain, pleasure, anger and fear in humans, says that the solution to these is in faith values; he tries to explain how a treatment can be applied against spiritual disorders with religious sources by giving examples from the verses of the Quran and the

words of the Prophet. For this, especially the discipline of the feelings of pleasure and pain, patience, coping with the feelings of anger and fear are among these.

Conclusion

In this study, it has been determined that Seyyid Ahmet Arvasi discussed the subject on the basis of faith and value phenomena while addressing human psychology. It is important that Arvasi emphasizes the mystical, spiritual and religious aspects of man against modern approaches that evaluate man from a materialist and positivist perspective and that this aspect of man is related to intelligence, not to the mind that serves materialism.

Arvasi also made important observations regarding human emotions and gave examples from moral and religious practices regarding the method a person should follow regarding the control of negative emotions. He also categorized human needs as physiological and consciousness-related needs, and emphasized that the need to believe is among the higher-level needs and that this is a need area related to consciousness. These thoughts can be evaluated within the value-centered approaches in psychology. He says that a hedonistic life focused on physiological needs will not bring happiness to a person.

Arvasi claimed that faith, which he defines as an act of the heart, constitutes the basic meaning in human life and that it has a great impact on the basic values and relationships of society. Arvasi sees faith as the solution to the crisis that people experience in the modern world. He argued that for real peace, people need to reveal their mystical and spiritual aspects. Arvasi said that faith is the only way for people to develop and progress and reach a level of evolution, and emphasized that this path can be walked by nourishing spiritual experiences. In this context, it can be said that his analyses and findings regarding Sufi approaches can be a source for spiritual counseling and guidance studies. In addition, it can be thought that Arvasi's findings regarding faith and human psychology will contribute to the literature on psychology of religion.